

TÜRKLERİN TARİHTEKİ YERİ VE MİLLÎ ÖZELLİKLERİ

NEŞET ÇAĞATAY*

Türkler, yaklaşık olarak üçbin yıllık geçmişleriyle, tarihin en eski uluslarından Sumerler, Mısırlılar ve Eski Yunanlılarla hemen hemen çağdaş bir ulusturlar.

Türkler tarihte ilk kez M.Ö.1050 yılında Çin'de bir hükümdar soyu kurmuş olan Çu(Chou) Türkleri olarak ortaya çıkmışlardır.¹ Başka ırktan bir ulusa egemen olmak için, o yabancı ulusla en az birkaç yüzyıl uğraşmış

* Prof. Dr., ODTÜ ve Anadolu Üniversitesi Öğretim Üyesi, Türk Tarih Kurumu Aslı Üyesi.

¹ Türklerle ve Mançularla yüzyıllarca bir arada, sessiz sedasız yaşamakta olan Moğollar XIII. yüzyılın başlarında politik bir güç olarak ortaya çıktılar. Onlar, 1209 yılında Uygur bölgesini, 1211'de Çin'i işgal ettiler, 1220'de Harezmsahlar Devleti'ni ortadan kaldırdılar. Bundan sonra, Yakın Doğu'yu, Orta Doğu'yu, Suriye'yi ve Anadolu'yu altüst eden bu acımasız Moğol ordusunu ancak Mısır'daki Türk kölemenleri Devleti orduları 1260 yılı Eylül'ünde Filistin'deki Ayncalut adlı yerde yaptıkları savaşta ağır bir yenilgiye uğratıp durdurdular. Cengiz'in torunu Kubilay (1214-1294), 1259'da Çin'de Yüen Hanedanı'nı kurdu. Dadu (Daidu) yu başkent yaptı. Burası denize 40 km. uzakta ve 37 m. yüksekte olmasına karşın bir kanalla denize bağlamasını başardı. O Harezmsahlar'dan Ahmet adında birini, malîyesinin başına getirdi. Kubilay iki kez Japonya'ya dört kez Sahalin Adası'na ve Endonezya'ya saldırdı. Moğolların Çin'deki egemenlikleri 1380'de sona erdi. Bu konularda geniş bilgi için bkz. Wolfram Eberhard, *Çin Tarihi*, T.T. Kurumu, 2. baskı, 1987, s. 17-42, 174 vd., 207 vd. Aynı yazarın, *Uzak Doğu Tarihi*, 3. baskı, 1992, s. 29 vd., 72 vd. Ayrıca bkz. Lazlo Rasonyi, *Tarihte Türklük*, Türkçeye çeviren: H. Zübeyr Koşay, 1971, s. 65 vd.

olmak gerekir, bu iş bir anda ve birdenbire olmaz. Bu nedenle Çu Türklerinin Çin'de egemenliği elde etmeleri çabaları, bu M.Ö.1050 yılından enaz birkaç yüzyıl önceye gitmesi gerekir.

Türklerin tarih alanına ilk çıkışlarına değindikten sonra, onların ilk komşularından kısaca söz edeceğiz.

A— TÜRKLERİN İLK KOMŞULARI:

Tarih alanına çıkışlarından beri varlıklarını bu güne dek sürdüren dört eski ve önemli ulus vardır: Bunlar, 1—Çinliler, 2—İranlılar, 3—Araplar ve 4—Türklerdirler.

1— ÇİNLİLER:

Küçük topluluklar olarak tarihleri çok eskiye dayanır, ama daha o zamanlar M.Ö.1050 yıllarında Çu Türkleri Çin'i ele geçirip orada bir hükümdar soyu kurmuş, bu soy oradaki egemenliğini M.Ö.247 yılına dek sürdürmüştür. Bu Çu Türklerinin adı bu gün Kırgızistan'da 1030 km. uzunluktaki bir nehirle geniş Çu vadisinde yaşamaktadır.

M.Ö.247 yılında Çin'de varlıkları sona eren Çu Türklerinin M.Ö.220 yılında Teoman Han başkanlığında, Hun adıyla ortaya çıkan güçlü devlete katılmış olmaları mümkündür, çünkü bu yıllarda Çinlilere 3000 km. uzunluğunda koruma duvarı yaptıran bu Hun Devleti birdenbire ortaya çıkmış olamaz. Belki de Çu Türkleri, Çin'de egemen iken Hunlar, yerlerinde dağınık Hun birlikleri olarak yaşıyorlardı.

Çinliler, Çu Türklerinden sonra yüzyıllar boyu, Hunlarla ve başka Türklerle savaştılar. 1215'lerde Moğolların işgaline uğradılar. Cengiz'in oğlu Ögedey'in oğlu Kubilay (1214-1294), Çin'deki Sung sülalesine son vererek buraya egemen oldu. Kubilay 1276'da bütün Çin'e egemen oldu ve buradaki hükümdarlığı, Anadolu'daki Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan beş yıl önceye dek, 1294'e dek sürdü. O, Dadu (Daidu)yu başkent yaptı. Bundan sonra zamanla bağımsızlığına kavuşan Çin, Türklerle, 8. yüzyılda Araplarla, 18. yüzyılda Ruslarla, 19. yüzyılda Japonlarla savaşmış durdu, bir ara Japonların işgaline uğradı.

Tarihleri boyunca uzun yıllar Çinliler ile Türkler, iyi kötü ilişkilerde bulunmuş, bilim, kültür alışverişi yapmışlardır. Bugün Çinlilerin Sin-Kiang (yeni eyalet) adını verdikleri, tarihin en uygar Türk devletlerinden biri olan

Uygurlar (Doğu Türkistan), 20. yüzyılda bir ara bağımsız bir devlet olmuş, kısa süren bu bağımsızlıktan sonra, Ruslarla Çinliler arasındaki çekişmede Çinliler'in işgaline uğramış, bu işgal şimdi de sürmektedir.²

2— İRANLILAR:

İranlılar, Ârî bir kavimdirler; M.Ö.VIII. yüzyılda, bugün İran denen topraklarda bir devlet kurdular. Hitt Avrupî dillerden olan Farsça, gramer ve sentaks bakımlarından Türkçe'nin yapısına benzer. Farsça'da da artikiller yani, (le), (la), (th), (der), (das), gibi şeyler yoktur. Cümlelerin fiili onlarda da sona gelir.

İranlılar'ın bu bölgede ilk kurdukları devletin adı "Medler" idi. Bunlar, sağlam bir askerî düzen ve yönetimle Mezopotamya'yı alıp, Anadolu'ya, oradan Balkanlar'a geçip eski Yunanlılar'la savaştılar, Mısır'a girdiler.

M.Ö. IV. yüzyılda Makedonyalı Filip'in oğlu Büyük İskender, eski Yunanlılar'ı egemenliği altına alıp, Anadolu'yu, Suriye'yi, Mısır'ı, Mezopotamya'yı ve İran'ı kısa sürede ele geçirip Hindistan'ın Baktriyan bölgesine girdi, orada Greko-Baktriyan uygarlığının filizlenmesine yol açtı.

İskender, İran'ın o zamanki başkenti Persepolis'i, M.Ö.331'de yakıp yıktı. Taht-ı Cemşid diye de anılan bu şehri, M.Ö.VI. yüzyılda Dara kurmuştu.

² Türkistan, Ruslar, XVIII. yüzyıldan başlayarak Orta Asya'yı ele geçirdiklerinde, Bugünkü Kazakistan'ın güneyindeki "Yesi" kentiyle "Sırderya"nın orta ve aşağı bölümlerini "Türkistan" olarak adlandırdılar. Bu bölgenin başkentini Orenburg yapıp, "Türkistan Vilayeti" adıyla bir yönetim birimi kurdular ve buraya, Fergana ve Semerkant bölgelerini de kattular (1868). Doğu Türkistan diye de anılan Türk ülkesi de bugün Çin'e bağlı olan Sinkiyang da Uygur elidir. Burada adı geçen Taşkent, bugün Özbekistan'ın başkentidir. Bu şehrin içinden geçen nehrin eski adı "Çırçık"dır.

Bu şehir, nehrin 60 km. ötesinde Seyhun (Oksus) ırmağına karışır. Çırçık ırmağı, Taşkent şehrini ikiye böler. Bu ırmağın dibi ve kıyıları taşlıdır. İrmak adını bu yapısından alır. Taşkent'in bir adı da "Şaş"dır. VII. yüzyıldaki Arap saldırılarından önce "Çaç" imiş. Arapça'da Ç sesi ve harfi olmadığından, onlar bu adı "Şaş"a çevirmişler. Şehrin adı, Şeybânî (1451 - 1510) döneminde Taşkent olmuştur.

Eski Yunanlılarla, kültür bağından başka hiç bir ilgisi bulunmayan, İslav kökenli, Makedonya asıllı İskender'in bu hızlı gelişen başarıları uzun sürmedi; Onun, M.Ö.13 Haziran 323 günü Babil kentinde ölümünden sonra yönetimi ele alan ardılları, bu geniş bölgede devletler kurdular.

M.S.224 yılında Sâsan adındaki İranlı bir kişi, Sâsânîler devletini kurdu. İskender (M.Ö.356-323) istilasından, Sâsânîler devletinin kuruluşuna dek geçen 550 yıldan çok bir süre İranlılar bağımsızlıklarını yitirip Yunan kültürü etkisinde kaldılar.

İslam peygamberi Hz. Muhammed, 622 yılında Medine'de bir devlet kurdu. O'nun 8 Haziran 632 günü Medine'de ölümünden sonra yönetimi ele alan ardılları Ebu Bekir, Ömer, Osman ve Ali'nin yönetim dönemlerinde, Arap orduları, Sâsânîler'e saldırdı; 636-651 yılları arasında, Kadisiye, Celûla ve Nehavend savaşlarında İran güçten düştü ve 651 yılında İran'ın son hükümdarı 3. Yazdicürd, Doğu İran'a kaçıp bu devlet ortadan kalktı.

İran, 651-1502 yılları arasındaki 850 yılı, yine bağımlı olarak Arapların, Türklerin ve Moğolların yönetiminde yaşadılar.

1502 yılında Akkoyunlular denen Türk devletinin hükümdarı Uzun Hasan'ın (1424-1478) torunu Şah İsmail (1487-1524), Safavîler adlı sözde bir millî İran hükümdar sülalesi kurdu. Şah İsmail'in ordusu Türktü, başkenti İsfahan'daki hükümdar sarayı "Âlî Kapu"nm resmî dili de Türkçeydi.³ İran 651'de yıkılan Sâsânîler'den sonra kendi millî devletlerine, 1921'de İran Kazak tugayı subaylarından Rıza Han'ın (sonra Rıza Şah), darbe ile iktidarı eline almasıyla kavuşmuştur. Yani Safavîler Devleti bir "millî İran hükümdar sülâlesi" değil, her bakımdan tam bir Türk devletidir.

³ Şah İsmail'in anası, Uzun Hasan'ın kızı Halime Begüm'dür. İslam Ansiklopedisi (Şah İsmail) maddesinde şunlar yazılı: "kendisi bir Türk Hanedanı ile olan akrabalığı, yetiştiği çevre ve hükümdarlığını borçlu bulunduğu büyük bir kütlenin Türk olması nedeniyle, Türkçe'yi resmî dil olarak kabul ettikten başka, eserlerinin hemen hemen hepsini bu dille yazmıştır. Azerbaycan Edebiyatı'nın Nesîmî ile Fuzûlî arasındaki devrinin kuvvetli bir mümessili olan Şah İsmail, Aruz Vezni'ne olduğu kadar, Hece Vezni'ne de vâkıfı." Şah İsmail'in eşinin adı da Taçlı Hatun idi. Bkz. *İslam Ansiklopedisi*, Şah İsmail maddesi, cilt XI, 275 vd.

3— ARAPLAR:

Önce Arap adı üzerinde duralım. Araplardan söz eden ilk ve en eski tarihî belge, Arap yarımadasındaki pek çok topluluk ve bölgelerin ad anıldığı yer, Tevrat'ın Tekvin kitabının onuncu bölümüdür, ancak bu metinde Arap sözcüğüne rastlanmaz. Arap sözcüğü ilk kez, Asur kralı 3. Salmanasar'ın, küçük isyancı prenslerin bir ayaklanmasının, Asur birliklerince bastırıldığını anlattığı M.Ö.853 yılında yazılmış bir yazıtta görülür. Bu yazıtta, asî prenslerden biri, müttefiklerine 1000 deve veren "Gindibu Arabi" zikredilir. Bu zamandan altıncı yüzyıla dek, Âsur ve Bâbil yazıtlarında, Aribi, Arabu ve Urbi adlarına sık rastlanır.

Araplar, Çinliler ve İranlılar gibi, ana yurtlarından ayrılmamış, düşe kalka yani, bağımsızlıklarını uzun süre yitirip sonra ele geçirerek günümüze ulaşmış bir millettirler.

Bu dört eski devletten sadece Türkler, tarih alanına çıktıkları Asya'dan batıya, Türkistan'a, İran'a, Avrupa'ya ve Afrika'ya yayılıp buralarda irili ufaklı yüzlerce devlet kurmuşlardır.

Araplar, Arap Yarımadasının güneyinde Yemen bölgesinde Saba, Mina, Main gibi adlarla anılan devletler olarak ortaya çıkmış, iklim ve ekonomik koşullar yüzünden Hicaz'a, Mezopotamya'ya, Irak'a, Suriye'ye, Filistin'e, Mısır'a, Kuzey Afrika'ya yayılmışlar, 711 yılında İspanya'yı ele geçirmişlerdir.

Eskiler, insanların, Nuh Peygamberin oğulları Ham, Sam ve Yafes'ten ürediklerini sandıklarından, Arapların, Sam'ın soyundan geldiğine inanılır. Bu yüzden Araplara Sâmîler, Sâmî Kavimler denir. İbrânîler yani Yahudiler de Sâmî ırktandırlar ve aynı dil grubundandırlar.⁴

⁴ Araplar, ırkları, dilleri ve başka konular için bkz. Bernard Lewis, *Tarihte Araplar*, (Çeviren, H. Dursun Yıldız) İstanbul 1979 dizin. *İslam Ansiklopedisi*, *Meydan La Rousse*, *Ana Britannica*, T.D. Vakfı, *İslam Ansiklopedisi*, cilt III, s. 248 vd. Arabistan maddesi. Neşet Çağatay, *Başlangıçtan Abbasîlara Kadar İslam Tarihi*, T.T. Kurumu yayını, 1993. Carl Brockelmann, *İslâm Ulusları ve Devletleri Tarihi*, (Türkçeye çeviren, Neşet Çağatay) T.T. Kurum yayını, 1989. Vehbi Ecer, *İslam Tarihi Dersleri*, c. 1-2, Kayseri 1994-1995. *Kitab-ı Mukaddes*, *Eski ve Yeni Ahîd*, İstanbul 1993.

Arap Yarımadasının güneyinde ve kuzeyinde türlü adlarla anılan bir sürü Arap Devleti kurulup yıkıldığı halde, Mekke, Medine ve Taif kentlerinin bulunduğu Hicaz bölgesinde, tarihin hiç bir döneminde hiç bir devlet kurulmamıştı.

20 Nisan 571 günü Mekke'de doğup 8 Haziran 632 günü Medine'de ölen Hz. Muhammed, 610 yılında Tanrı tarafından Peygamberlikle görevlendirildi, 622 yılında Medine'ye gelip Hicaz'da tarihin ilk devletini, İslam devletini kurdu.

Bu İslam devletinin sınırları 651'de bütün İran'ı içine aldı; 711 yılında girdikleri İspanya'ya dek genişledi. Bu denli geniş yerlere egemen olan Arap İslam devleti, 750'de Emevîler Devleti'nin, Abbâsîler hükümdar soyunca yıkılmasından sonra İspanya'da, Kuzey Afrika'da ve Mısır'da oluşan devletlere bölündü.

İrak'ta Anbar adlı küçük bir kasabada kurulan Bağdat Şehri'ni⁵ kendilerine başkent yapan Abbâsîler Devleti burada 508 yıl hüküm sürdükten sonra 1258 yılında Cengiz'in torunu Hülegü tarafından yıkıldı, Bağdat yerle bir edildi.

İran'ın doğusunda 1040 yılında kurulup az sonra bugünkü Tahran'ın bir mahallesi olan Rey'i kendilerine başkent yapan büyük Selçuklular Türk Devletinin hükümdarları zaten epeyden beri Abbasîler devletinin koruyucusu durumundaydılar. Mısır da, Türk ve Çerkes Kölemenleri hükümdarlarının yönetimi altına girmişti.

1517'de Osmanlı Sultanı Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı, Suriye'yi ve Arabistan'ı ele geçirmesinden, Kuzey Afrika'nın da Osmanlı İmparatorluğu'na katılmasından sonra 1918 yılına dek Arap ülkeleri beşyüz yıl Osmanlılarca yönetildi. Birinci Cihan savaşıdan sonra bugünkü yirmi bir Arap Devleti ortaya çıktı.

⁵ Bağdat'a "Dar'üs-Selam" da denir. Arap ve Türk tarihinde çok önemli bir yeri olan bu şehir hakkında bkz. *T. Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, cilt IV, s. 425 vd.

4— TÜRK ULUSUNUN KISA TARİHÇESİ VE MİLLÎ ÖZELLİKLERİ:

Nuh Peygamberin oğullarından Yasef'in soyunda geldikleri söylenen Türkler, dilleri, soy özellikleri, gelenek ve görenekleriyle, öteki uluslardan çok değişik ayrıcalıklar gösterirler.

Türklerin en çarpıcı özellikleri: soylu, merhametli, hoşgörülü, yardım ve konuksever olmalarıdır. Onlar, kadına, yaşlıya ve çocuca karşı son derece sevgi ve saygı beslerler. Başka uluslarla ilişkilerinde çıkan sorunlara anlaşma ile çözüm yolu aramayı yeğlerler. Bulgarların Balkan Savaşlarında, Ermenilerin Doğu Anadolu'da, Yunanlıların Balkan Savaşlarında ve Batı Anadolu'yu işgallerinde, korumasız kadınlara, yaşlılara ve çocuklara yaptıkları gibi ırza, cana, mala acımasızca saldırmalar, Türklerin hiç yapmadıkları birşeydir. Zaten soylu bir millet bunları yapmaz. Bunun son kanıtı bu soysuzca davranışlarından sonra, Ulu Önder M. K. Atatürk'ün Anadolu'dan kovduğu o düşmanlara, öc alma duygusuyla onların yaptıklarının hiç biri yapılmadı. M.Kemal Paşa "Yurtta barış, cihanda barış" ilkesini benimsedi ve hep ona bağlı kaldı.

Türkler ilk kez tarih alanına M.Ö.1050 yılında Çin'de Çu hükümdar sülalesini kurarak çıktılar. Onların Çin'deki egemenlikleri M.Ö.247 yılına dek sürdü. Hakanlarının Teoman adında biri olduğu Hun Türklerinin M.Ö.220'de Çin'in kuzeyinde güçlü bir devlet olarak ortaya çıktığını biliyoruz.

Çinliler bu Türklerden korktuklarından, onlarla olan sınırlarına 3000 km. lik bir koruma duvarı (Çin seddi) yaptırıldılar. Bu Hun Devleti'nin, M.Ö.220 yılında kurulup birdenbire Çinlileri böyle uzun bir set yaptırmak zorunda bırakacak ölçüde güçlendikleri düşünülemez.

Hunlar, Çinlilerin kışkırtmalarıyla önce Kuzey-Güney Hunları, sonra da Doğu-Batı Hunları olarak bölündüler. Burada yerlerinde kalanlar M.S.216 yılında Siyenpiler (tabgaçlar) ya da Topa denen Türk toplumunun yönetimi altına girdiler. Hunların bir bölümü, M.S.5. yüzyıl başlarında Avrupa'ya yöneldiler, Alanlar'la birleşerek Balkanlara indiler ve kavimler göçüne neden oldular. Gotları batıya sürdüler, Vizigotlar Batı Avrupa'da, Ostrogotlar Orta ve Doğu Avrupa'da etkili oldular. Bu göç sırasında 476'da

Roma yıkıldı. Avrupa Hunları'nın başına geçen Attila (ölümü: 453) Paris yakınlarına dek vardı. Roma'ya ve Bizans'a korkulu rüyalar yaşattı. Bu sırada Avar ve Peçenek Türkleri Asya'da ve Avrupa'da devletler kurdular.

Günümüzün ünlü Sinologlarından yani Çinlilere ait şeyler uzmanı Wolfram Eberhard, Çu Türklerinin Çinlilere at beslemeyi ve onları arabaya koşmayı, tarımla uğraşmayı öğrettiklerini yazar. Bu Çin tarihi, dili, kültürü uzmanının yazdığı ve Türk Tarih Kurumu'nun yayınladığı "Çin Tarihi", "Uzak Doğu Tarihi", "Çinin Şimal Komşuları" adlı eserlerde, Çinlilerle Türklerin bir çok yönlerden ilişkileri anlatılmaktadır.

Doğu Hunların yıkılmasından sonra Türkler, Japon Denizi'nden Doğu Türkistan denen İran'ın doğu sınırı olan Horasan'a dek uzanan bu geniş bölgelerde (552-745) Kök Türkler, (745-940) Uygurlar, Karahanlılar (840-1212), Gazneliler (819-1191), Harezmsahlar (1097-1231) ve Büyük Selçuklular ya da Horasan Selçukluları denen Türkler (1040-1194) pek çok uygarlıklar yarattılar. Bunların en önemlileri, Batı Türkistan ve Horasan bölgesindeki binlerce km. uzunluğundaki yeraltı su kanalları, Uygur ve Orhon alfabeleri, oniki hayvanlı Türk takvimi, savaş ve tarım âletleri, el sanatlarında kullanılan âletler, tezgâhlar, ticarete ortaklıklar, şirketler, Türk halkına sanat, toplum yaşam kuralları, din, ahlak ve konukseverlik bilgisi veren, o zamanın dünyasında eşsiz bir kurum olan Ahî Örgütü.. Bunların hepsi oradaki Türklerin eserleridir. Orası ve başka bölgeler halkları bunlardan yararlandılar.

Çin'in kuzeyinde, kuzey doğu Asya'da, çok eski çağlarda Moğollarla ve Tunguzlarla yanyana, kimi dönemlerde de içiçe yaşamış olan Türk soyu, hem öteki ulusların en kalabalığı hem de en güçlüsü, örgüt kurucusu, hakseveri ve dürüstü idi.

Türkler, devlet kuruluşlarından beri hızla çoğaldıklarından, artan nüfuslarının geçim kaynağı olan sürülerine yeni yerler arama durumunda olduklarından, komşu halklarla sık sık sürtüşmeye girip yeni yerlere yerleştiklerinden, komşuları onları saldırgan, uzlaşmaz kişiler olarak nitelendiler ve öyle tanıttılar. Oysa ki Türklerin büyük bir bölümü, kendi kurdukları sanatın, ticaretin gelişkin olduğu şehirlerde yerleşik bir yaşam sürdürüyorlardı... Türk şehirlerinde çeşmeler, hanlar, kapalı çarşılar, kervan-

saraylar, hamamlar, genel helalar, kanalizasyonlar vardı. Fransızların ünlü Versay sarayında 18. yüzyıla dek helaların, hamamların bulunmadığı düşünülürse bu eski Türk şehirlerinin bu uygarlık araç ve gereçlerinin önemi daha iyi anlaşılır.⁶

7. 8. yüzyıllarda Asya'da Türk bölgelerindeki Turfan, Kâşgar, Urumçi, Karabalgasun, Karaşar, Karahoço, Taşkent, Semerkant, Özkent, Buhara, Urganç, Hanbalık, Fergana vb. şehirler bu yönleriyle çok ünlüydüler.

Uygur Türkleri daha o zamanlarda demiri, çeliği kullanıyor, bunlardan savaş âletleri yapıyorlardı. Onlar, Çinlilerin "Uygur tuzu" dedikleri, sıcak demiri yumuşatmakta kullanılan nişadırı üretilip Çinlilere satıyorlardı.

Ünlü Rus Türkoloğu V.V.Barthold "Orta Asya Türk tarihi hakkında dersler", "Moğol istilasına dek Türkistan" gibi kitaplarıyla bir çok makalelerinde Türklerin "ortak" adıyla şirketler kurduklarını, bugün bütün dünyanın kullandığı "çek" sözcüğünün, aynı anlamda kullanmış olan Türklerden alındığını söylüyor. Yine o yazar, Türklerin beyaz ipek kumaş parçasına damga vurarak para yerine kullandıklarını, Osmanlıların da kullandıkları para birimi "akça"nın oradan geldiğini bildiriyor.

Öte yandan Türkler, Uygur, Orhon ve Sâmi kökenli olmak üzere alfabeler kullandılar. Böylesine değişik alfabeler kullanan ve gelişmiş bir ticarî yaşamları bulunan bu Türkler herhalde pek çok yazılı belge bıraktılar. Ama Moğol saldırısı ve yıkımı, Çinlilerle, Ruslarla, Araplarla ve birbirleriyle yaptıkları savaşlar, Asya'dan Anadolu'ya dek uzanan bölgelerde sürekli yer değiştirmeler yüzünden geride, Orhon, Yenisey anıtlarından başka pek birşey kalmamıştır. Kalanlar da, 16.-18. yüzyıllardaki Rus işgallerinde alınıp Leningrad'daki Ermitaj Müzesi'ne götürülmüş, bir kısmı da mahvolup gitmiştir.

Onlardan, İslam öncesine ait daha çok belge elimize geçmiş olsaydı, Arap ve İran etkisinden arınık, Türklere özgü, dil, kültür, gelenek göreneğe ait daha çok şeyler bize geniş ışık tutabilirdi.

⁶ Türklerde şehir yaşamı ve şehircilik üzerine bkz. Faruk Sümer, *Eski Türklerde Şehircilik*, İstanbul 1984. Osman Nuri Ergin, *Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkişafı*, İstanbul Hukuk Fak. yayını, 1936, dizin, İslam Dünyasında düşün gelişmesi üzerine bkz. Osman Keskiöğlü, Asaf Demirbaş, Abdullah Manaz, *Son Çağlarda İslam Dünyasında Fikir Hareketleri*, Ankara 1989 ve burada not 7'deki eserler.

Türkler İslam dinini benimsedikten sonra, Türk dili ve kültürü çok köklü değişikliklere uğramış, kendine özgü özelliklerini çok yitirmiştir.

Türk olan Tulun Oğulları (868-905), İhşidîliler (934-969) Mısır'da birer devlet kurdular ama, yönettikleri halk Mısırlı ve gayr-i Türktü. Karahanlılar (İlekhanlar) hükümdarı Satuk Buğra Han (yönetimi: 924-955), hepsi Türk olan halkıyla birlikte 940'larda Müslüman oldu, adını Arapça "Abdülkerim"e çevirmekle işe başladı. Eğer Karahanlılar o zaman Sâmi alfabesi yerine, eskiden beri kullanmakta oldukları Orhon ve Uygur alfabelerini kullanmayı sürdürselerdi hem, Gazneliler, Harezşahlar, Selçuklular gibi öteki Türk devletleri de onları izleyerek Arap etkisinden uzak kalacaklar hem de İslam Türk âlemi kendi kültürlerini sürdürüp geliştirmiş olacaktı.

Bugün 180 milyon nüfusuyla en kalabalık Müslüman devleti Endonezya böyle yapmıştır. Onlar, Müslüman oldukları zaman kendi eski alfabelerini bırakmadılar ve 1926 yılında, sömürgesi buldukları Hollandalıların özendirmeleriyle, Lâtin kökenli, fonetik, öğrenmesi kolay alfabeyi aldılar. Kuzey Azerbaycanlılar da 1925 yılında aynı alfabeyi aldılar. Biz Türkler ise, bin yıldan çok bir süre, okuyup yazması son derece zor, fonetik olmayan bir alfabeyi kullandık. Atatürk'ün dâhice uzak görüşüyle 1928 yılında bu, dilimize en uygun alfabeyi aldık. Ama, başka Araplar ve onların, içimizdeki maşaları çıkarıcılar, bu alfabeyi aldık diye kıyameti kopardılar. Oysa ki Arapların kendi buluşları olan bu alfabeleri hiç bir zaman olmamıştır. Onlar, bizim yanlış olarak Arap alfabesi dediğimiz bu ünsüz harflerden oluşan alfabe Fenikelilerden, Sina Yarımadasının eski halklarından almışlardır.

Fonetik harfli alfabe, bir ulusun eğitiminde, kültüründe çok önemli rol oynar, öğrenilmesi, okunup yazılması çok kolay olduğundan hızlı gelişme sağlar. Biz Türkler, o alfabeyi benimsemekle kendi kültürümüzden çok şey yitirdiğimiz gibi, medreselerde o dille eğitim yaparak Arap kültürüne pek çok da yardım etmiş olduk.

Biz, kendi dilimiz ve fonetik alfabemizle eğitim yaptığımız 6.-10. yüzyıla dek Asya'nın en uygar, en ileri milleti idik. Onuncu yüzyılda, İslam dinini kabul etmekle birlikte Arap kültür çemberine girdikten, medreselerde fonetik olmayan bir alfabe ile ve Arapça eğitimi benimsedikten sonra bir arpa boyu bile ilerleyemedik. Çok güçlü olan askerî disiplinimiz, eğitimimiz

ile Selçuklular ve Osmanlılar döneminde Avrupa'ya, Balkanlar'a, Kafkaslar'a, Rusya'ya, Kuzey Afrika'ya egemen olduk. Ama kadının öğrenci, öğretmen olamadığı, deneyim ve laboratuvarın girmediği medreseler, bizim yeni buluşlarımıza engel oldu. Böylece de gitgide Avrupa'nın hasta adamı durumuna düştük. Oysa ki halkın eğitimine erken başlayan İtalya'da Padova'da 1090 yılında Üniversite açıldı, ardından Piza, Milano, Cenova, Floransa ve Venedik Üniversiteleri açıldı. Oradaki bu erken başlayan eğitimin ürünleri çabuk alındı. Dante, Petrarck, Boccacio, Leonardo da Vinci, Gentile Bellini, Galile vb. büyük bilim ve teknik adamlar yetişti. Bunların yazdıkları eserler, Ümanizmayı, Rönesansı İtalyan topraklarında yeşertti. Bu büyük akımların etkileri de Avrupa'da başka filizler fışkırttı. 1160'larda İngiltere'nin Oxford kentinde 1170 yılında Paris'te üniversiteler açıldı. 1257'de Paris'te din bilgini Robert Sorbonne, kendi adıyla hâlâ anılan üniversiteyi kurdu. 1386'da Heidelberg'te ilk Alman Üniversitesi açıldı.

Avrupa'da 12. yüzyılda başlayan bu üniversiteleşme dönemi, bilim ve tekniğin gelişmesine onlar da yeni buluşmalara yol açtı.

Bu buluşmaların en önemlisi, matbaanın 1440'lı yıllarda Mainz'lı J.Gutenberg (öl. 1468) tarafından bulunuşudur. Bu sırada Osmanlı İmparatorluğu yönetiminde, Fatih'in babası ikinci Sultan Murat vardı. Onun ardından, 21 yaşında İstanbul'u Bizanslılardan alan, Rönesans döneminin değerli hükümdarı Fatih Sultan Mehmet (1431-1481) geldi. Fatih, İtalya'nın ünlü resamı Gentile Bellini'yi İstanbul'a getirtip kendi resmini yaptırdı.

İcadından kısa bir süre sonra, İstanbul'daki gayr-i müslim uyruklar, bu çok önemli uygarlık aracını Türkiye'ye getirtip kendi dillerinde eserler bastıkları halde, ikinci Murat ve Fatih gibi uyanık ve değerli yöneticilerin kendi halkı için bu önemli aracı getirtmemelerini anlamak çok zor.

Herhalde mahalle okullarında, anlamını bilmedikleri Arapça birkaç dua ile namaz sûrelerini öğrenmelerini yeterli görüyorlardı. Aslında bu basım aracı o zaman Türkiye'ye gelseydi de pek yararı olmazdı. Çünkü, halkın öğrenim ve eğitim göreceği okullar yoktu. Köylerde mahalle mektebi denen, Kur'an okumasını, biraz da ilm-i hal denen, İslam dini temellerini bilen hayırsever kişilerin açtıkları 6-12 yaş arası kız ve erkek çocukların

okuduğu yerlerden başka okul yoktu. Bu Kur'an okullarındaki hocalar, bu işi, hiç bir ücret almadan, sırf hayır için yaparlardı. Bu mahalle mektebine dört yaşındayken ben de gittim, anlamını bilmediğimiz şeyleri ezberledik. Bize onları ezberleten hocalar da öğrettikleri şeylerin anlamını bilmezlerdi.

Türkiye'de yurttaşı eğitmenin, öğretmenin, devletin görevi olduğunu ilk anlayan hükümdar, ikinci Sultan Mahmut'du (yaşamı: 1785-1839-yönetimi: 1808-1839). Ama bu işin gerçekleşmesi, yerine getirilmesi için, okul, okul yapacak ustalar, öğretmen, kitap, araç ve gereç yani çok para gerekli idi. Öte yandan, XX. yüzyılın başlarında İstanbul'da açılan üniversitede, coğrafya dersinde harita kullanılmalı mı, kullanılmamalı mı? Hocaları Avrupalı olan Tıp Fakültesinde, insan kadavrası üzerinde öğrenciler inceleme yapsın mı, yapmasın mı? Tartışmalarının sürdüğü bir ortamda ne öğretilbilirdi?⁷

Osmanlılarda durum böyle iken, Horasan Selçuklularının, ilk başkentleri Nişabur'da, daha sonra Bağdat'da açtıkları medreselerde Beyrûnî (973-1048), İbn-i Sînâ (986-1037), Fârâbî (870-950), Hârezmî (öl. 850) gibi büyük bilginler yetişti ki bunların çoğu: Hârezmî, İbn-i Sîna, Fârâbî, Beyrûnî Türktürler.

Hârezmî, Hindistan'ın Uceyn şehrinden geçen boylam derecesini başlangıç olarak aldı, astrolab üzerine iki önemli eser yazdı. Beyrûnî, matematikte ve fizikte değerli eserler bıraktı; 18 maddenin özgül ağırlığını ilk kez belirledi; dünyanın, kendi eksenini çevresinde döndüğünü ispat etti. Enlem ve boylam dairelerini doğru olarak belirledi, artezyen kuyularının nasıl çalıştığını açıkladı. Beyrûnî'nin, yer yuvarlağının güneş çevresinde dönüşünü buluşu, Polonyalı astronom Kopernik'ten (Copernic) beşyüz yıl öncedir ama onun bu buluşu Avrupa'da geç öğrenilmiştir.

Kendi dilinde eğitim kurumlarından yoksun olan Türk ulusu bu alanda başka çözüm yolu aradı; çünkü, öğrenmeye, bilime, sanata ve ticarete yatkın

⁷ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Neşet Çağatay, "Türkiye'de Halkın Eğitilmesine Ne Zaman Başlandı?", *İdarecilerin Sesi Dergisi*, cilt IV, sayı: 1, Ankara, Ocak 1990. A. Adnan Adıvar, *Tarih Boyunca İlim ve Din*, 2. baskı, 1969 dizin. Aynı yazar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, 1980. dizin. Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara 1992, dizin. Celal Saraç, *Bilim Tarihi*, 1983.

olan pratik ve işlek zekâlı Türk ulusu, her sıkıntıya düştüğünde kendine bir çıkar yol bulmuştur. Bu kez de, İslam öncesi kültüründen gelme ve 7. yüzyıldan beri halkın eğitimine, sanatına ve ekonomisine büyük katkılarda bulunmuş olan Ahîliği devreye soktu.

Ahîlik, 13. yüzyılın ilk yarısında Moğolların, Hârezmşahlar ülkesine saldırılarından kaçıp Anadolu'ya sığınanlarla bu memlekete geldi.

1071 yılında Malazgirt meydan savaşında Bizanslıları yenip Anadolu'ya giren Türklerin büyük çoğunluğu göçebeydi. O zaman, Türkistan'ın ünlü şehirlerindeki tüccar ve sanatkârlar, yerlerini bırakıp savaşçılarla Anadolu'ya gelmemişlerdi. Moğollar, ele geçirdikleri şehirlerdeki bütün Türkleri acımasızca öldürmeye başlayınca, esnaf, sanatkâr ve meslek erbabı şehirliler, evlerini, ocaklarını, dükkânlarını, tezgâhlarını bırakıp yola düşerek İran'ı baştan başa geçtiler Anadolu'ya geldiler, burada eski sanat, ticaret ve meslek düzenlerini Ahî örgütünü kurdular.

ESKİ VE KÖKLÜ TÜRK KURULUŞU AHÎLİĞİN TÜRK KÜLTÜR, EĞİTİM VE EKONOMİSİNDEKİ ROLÜ:

Ahîler, XIII. yüzyılın ilk yarısından 1856 Islahat Fermanı'na dek geçen yediyüz yıla yakın bir süre Anadolu halkının sosyo ekonomik, sosyo kültürel ve kamu yönetimi alanlarındaki faaliyetlerinde çok önemli rol oynadılar, hele Osmanlıların kuruluşunda çok etkili oldular.

Türk ulusunun tarih boyunca yaptığı önemli işleri kıskanan kimi yabancı yazarlar Ahîliğin, ahlak kurallarını içeren Fütüvvetnâmelerden, İhvânüssafadan, Masonluktan vb. kuruluşlardan ya da, IX. yüzyıl Avrupası'nın Hollanda, Belçika, Almanya, Fransa ve İtalya ülkelerinde faaliyet gösteren sanat, ticaret ve meslek kuruluşlarından örnek alındığını söylerler. Bu doğru değildir. Herşeyden önce, Ahîlik, Türk'e özgü ayrıcalıkları olan bir kurumdur; Avrupa'daki sanat örgütlerinden beşyüz yıl eski bir geçmişe sahip olup dinî, irkî ve sosyal yapısı tamamen başka bir toplumda oluşup gelişmiştir. Öte yandan Ahîliğin kurum olarak en belirgin özellikleri, üyelerinin konuksever, yardımsever olmaları, bir meslek ya da sanat sahibi bulunmalarındır.

Ahîler gündüz, tezgâhta ve atölyelerde işbaşında, geceleri Ahî zaviyelerinde sosyal ve bilimsel, ahlâkî yönlerden eğitilir, bilinçlendirilirler.

Arapçada "kardeşim" anlamına gelen (ahî) sözcüğünün Türkçe karşılığı "akı" Kâşgarlı Mahmud'un 1074'de yazdığı Divân-ü Lûgat it-Türk adlı eserindeki anlamıyla: eli açıklık, cömertlik, yiğitlik, koçaklık demektir.

Ahîlik, Türk yardımseverliğinin, doğruluğunun, merhametliğinin, sanat ve meslekle kucaklaşmış bir biçimidir.

Ahîliğin en önemli özelliği, yardım ve konukseverliktir. Örgütün, bu özelliğinden dolayı, Moğol saldırısından sonra, Asya'daki anayurtlarında binlerce yıllık güvenli düzeni bozulan Türkler, akın akın ve büyük topluluklar halinde Anadolu'ya gelişlerinde, daha önce gelenlerin bunlara yardım etmeleriyle, hiç bir sıkıntı çekmeden bu yeni yurtlarına yerleşmişlerdir. Bu tür karşılıksız yardımlar, dünyada Türklerden başka hiç bir ulusta, toplumda görülmuş şey değildir. Türklerin tarihleri boyunca büyük başarılarının sırrı da buradadır.

Yamak, çırak, kalfa ve usta hiyerarşisinden geçerek Ahî olan kişi, bu basamakların her birinde bin gün çalışırdı. Bu süreler ona, terbiye, ahlak, sanat, yardım ve toplum ilişkileri öğretilirdi.⁸

Ahîlikte, her ahinin kesin olarak bir meslek ya da sanatı olması gerekir; zaten Ahîliğin, tekke ve zaviyelerde çöreklenerek, halka el açarak kutsal duygular sömürücülüğü yoluyla halkın sırtından geçinen asalak tarikat müritlerinden ayrıcalığı buradadır. Ahîlik Anadolu Türk'üne alinteri dökerek geçinme, başı dik, kendine güvençli ve kimseye minnet etmeden yaşama yeteneği kazandırmış, bu ruhu aşılamıştır.

Her bölgenin Ahîleri, geceleri, "Ahî Baba" denen başkanlarının odasında (zaviyesinde) toplanırlardı. Bu toplantılar kimi günler, özellikle dışarıdan önemli bir konuk geldiğinde, kesinlikle yemekli olurdu, yemekler, zaviyenin mutfağında ve Ahîlerce pişirilirdi.

Yolların ve konaklama yerlerinin yetersiz, güvensiz, haberleşme araçlarının çok ilkel olduğu o çağlarda bu zaviyelerin, konuk evlerinin, yine

⁸ Bkz. Not 9'daki eserler ve, N. Çağatay, Güncel Konular Üzerine Makaleler, s. 101 vd., T.T. Kurumu yayını, 1994. N. Çağatay, "Mevlânâ Devri Selçuklu Türklerinin Politik ve Sosyo-ekonomik Durumları", *Mevlânâ Sevgisi Sempozyumu*, (Hazırlayan: Feyzi Halıcı), Konya 1981, s. 45-51.

bir Türk buluşu ve kuruluşu olan kervansarayların ve benzeri yerlerin değeri son derece önemlidir. Bu nitelikteki yerler-Türklerde olduğu nitelik ve biçimde-dünyanın başka hiç bir yerinde ve toplumunda yoktur.

Ahî zaviyelerinde üyelere yemek pişirme, ortalık temizleme, halkla ilişkiler vb. gibi toplum kuralları öğretildiği gibi, haftada bir gün, ata binme, silah kullanma gibi askerî talimler de yaptırılırdı.

Her yönden çok önemli olan Ahî kurumunun kurucusu, Türkistan'dan gelme Ahî Evren Nasîrüddin Mahmud (1172-1262), Anadolu'yu baştan başa sanat atelyeleriyle, ticaret tezgâhlarıyla, konuk evleriyle donatmıştır.

Anadolu'ya aynı yıllardan Asya'dan gelen Türk ulularından biri de Hacı Bektaş Velî (1210-1271)dir. O, kadınlı erkekli Anadolu halkını, ulusal müziği, raksı (sema) ile, sazıyla sözüyle birleştirmiş, onlara, ulusal birlik ve yaşama gücü vermiştir. Onun izinde, yolunda gidenlere, Bektaşîler ya da Alevîler diyoruz. Onlar da kendilerini genellikle böyle adlandırıyorlar.

Şamanizmle İmamiye mezhebinin karışımı gibi görünen bu yurttaşlarımızı, Anadolu Alevîleri diye adlandırmak belki daha doğru olur. Çünkü bunlar İran Alevîlerinden çok değişik bir inanca, töre ve törenlere sahiptirler.

Bunlar da, İran Alevîleri gibi Oniki İmama inanırlar ama, İran'da kadınlar, Sünnîlerde olduğu gibi ikinci sınıf yurttaşlardır. İmamîler, İsnâ aşerîler ya da Câferîler denen İran Müslümanları, namazı, orucu ve haccı ihmal etmezler. Örtünme konusunda, Türkiye'de son zamanlarda görüldüğü gibi kadınlar, kutsal duygular ticareti yapan, dışardan beslenme çıkarıcıların kışkırtmalarıyla başlarını bohçalayanlardan daha çok ileri giderek baştan topuğa dek çarşaf giyer, peçe takarlar.

Bizim Anadolu Alevîleri, giyim kuşam konularında çok rahattırlar, uygar giyim biçimini benimsemişlerdir, yeniliklere, çağdaşlığa açık, Atatürk ilkelerine sıkı sıkıya bağlıdırlar.

Hacı Bektaş Velî, Ahî Evren gibi Türk büyüklerinin çağdaşı olan bir büyük Türk, halk dilinde yazdığı, kişinin yüreğini hoplatan derin anlamlı şiirleriyle, Oğuz lehçesinin en büyük mistik ve lirik şairi Koca Yunus,

Yunus Emre (1238-1320)nin de Anadolu Rönesansı'nda yüce bir yeri vardır. Onun şiirlerinde, eski Türk şiiri ile Müslüman Türk geleneği birleşir.

Yunus, Türk dilinin ve şiirinin kurucusu sayılır. Onun şiirlerinde sevgi, inanç ve umut içiçedir. Onda insan sevgisi umut içine girer, inanç sevgiye dönüşür. Onda şiir insanı açıklayan, onun iç dünyasını ortaya koyan, yorumlayan bir sanat ürünü niteliğine bürünür.

Yunus Emre, halk şiiri ve tekke şiiri üzerine büyük etki yapmıştır.

Yine o dönemin büyük bir espri, bir gülmece ustası Nasreddin Hoca (1208-1284) da ince nüktelerini, Türk sınırları ötesine taşımıştır. Öyle ki onu Araplar da Cuha, İranlılar Molla Nasrüddin diye, Balkan milletleri türlü adlarla adlandırır ve kendilerine mal etmek isterler. Oysa ki Nasrüddin Hoca, Sivrihisar'ın Hortu köyünde doğmuş, Sivrihisar'da eğitim görmüş, buradan Akşehir'e gidip burada müderrislik yapmış, orada ölüp Akşehir'de gömülmüştür. O, herşeyi, yaşamının her devresi açık seçik belli bir Türk büyüğüdür.

Kendi mezarı Akşehir'de olan Hocamızın kızkardeşinin ve yakın akrabalarının mezarları, evleri Sivrihisar'dadır.

Divan'ı, başka şiirleri, eserleri hep Farsça olan Belh'li Mevlânâ Celâleddin Rûmî, mistik eserleriyle, hoşgörülü davranışlarıyla dünyada ün salmış bir Türk büyüğüdür.

İşte XIII. yüzyılın ilk yarısında Anadolu'nun çehresini her yönden değiştiren Ahî Evren, Hacı Bektaş Velî, Yunus Emre, Mevlânâ Celâleddin Rûmî, Nasreddin Hoca, Karamanoğlu Mehmet Bey gibi Türk ulusunun ulu kişileri, sanatta, ticarete toplu yaşamın öteki alanlarında sağduyuyu, hoşgörüyü, kadın erkek ilişkilerinin uyumlu akışını sağladılar. Onlar böylece, Moğolların yarattığı felaketli günlerde Türk toplumuna bir rönesans havası yaşattılar. Bu ruh, Türklerin, Anadolu'da kendilerini çabucak toparlamalarına ve Moğol yenilgisinden elli yıl kadar sonra, 1299'da genç, dinç, dinamik bir Osmanlı Devleti'nin kurulmasına yer hazırlamışlardır. Bu kısa sürede toparlanma, Türklerin eski komşuları Çin'de, İran'da ve Araplar'da görülmemiş birşeydir.

AHİLİK NEDİR? FÜTÜVVETNÂMELERLE İLGİSİ NEDİR?

Ahîlik, sanat, ticaret ve meslek kuruluşları birliği, fütüvvetnâmeler ise, bu kurum üyelerinin ahlakî yönünü, sanat ve meslek sahiplerinin birbirleriyle ve halkla ilişkilerini düzenleyen kuralları kitabıdır.

Selçuklu ve Osmanlı halk sınıflarının hemen hemen hepsini içine alan Ahîlik, o çağda Anadolu Türk toplumunun sosyo ekonomik, sosyo kültürel, bir ölçüde de politik yaşamına yön vermiş bir kuruluştur.

Fütüvvetnâmeler, orta çağlarda kimi mistik bilginlerin ve düşünürlerin, kişilerin toplum içindeki davranışlarına yön vermek ve düzeltmek için saptadıkları kuralları kitabıdır.

Fütüvvetnâme yazarlarının öncüleri, ünlü mistik bilgin Ebu Abdurrahman Muhammed Sülemî (öl.936), onu izleyen İmam Kuşeyrî (986-1072) dirler. Bunların saptadıkları kuralları, zamanla soylu kişilerin düsturu oldu. Mertlik, yiğitlik, eli açıklık ve olgun kişi anlamına gelen fütüvvet koşullarını içeren fütüvvetnâmeleri, birçok tarikatlar, sanat birlikleri dahası hükümdarlar bile kullandılar.

Fütüvvetçiliği kendi amacı için kullanmak isteyen Abbâsî halifesi Nâsır Lidinillah (saltanatı: 1180-1225), çağının büyük mistiği Şahabüddin Ebu Hafs Ömer üs-Suhreverdî'ye bir fütüvvetnâme yazdırdı.⁹

Nâsır Lidinillah'ın bu girişimi başarılı olmadı. O, fütüvvetçiliği, bir tür sivil savunma örgütü gibi düzenlemek istedi ama Arap toplumu bunu benimseyemedi. Zaten Abbasîler devleti 1258'de Moğollar tarafından ortadan kaldırıldı. 1258'de Cengiz'in torunu Hulagu başkent Bağdat'a girip şehri yakıp yıktı, son Abbasî halifesini süvarilerinin atlarına çığneterek öldürttü.

Fütüvvetçilik kuralları Türk Ahîlerince bir meslek ahlâkı ve bir toplum yaşam kuralları olarak benimsenmiştir. Bir sürü tarikatlar, topluluklar, neyli

⁹ N. Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahîlik*, T.T. Kurumu yayını, Ankara 1989, s. 18 vd. Aynı yazarın, "Anadolu Türklerinin Ekonomik Yaşamları Üzerine Gözlemler", T.T. Kurumu *Belleten*'i, 1988, sayı: 203

semağlı Mevlevîler, kadınlı erkekli, çalgılı içkili semağlı Bektaşîler, Anadolu'da, Balkanlar'da yüzyıllarca yanyana yaşamışlar kimse kimseye birşey dememiştir. Dahası, Osmanlı sultan halifelerinin ordusunu oluşturan yeniçeriler Bektaşîydiler ve "Ocağ'ı Bektaşîyan" diye anılırlardı. Yeniçeriler, kırk kırbeş yaşlarında emekli olup, hizmetlerine, başarılarına göre kendilerine, dirlik denen emekli gelir kaynakları timar ya da zeamet verilinceye dek bekâr yaşadıkları kışlalarında saz çalar, içki içer, tam bir Bektaşî hayatı sürdürürlerdi.

Üstüvanî Mehmet Efendiler, Sivasîler gibi bağnazlar türemeden önce kimse kimseye karışmamış, bir şey dememiştir. Adına Bayrâmîye tarikatının kurulduğu, Ankara'nın Solfasol köyünden Hacı Bayram Velî'nin camii ve türbesi, puta tapıcı Romalıların tapınağıyla sırt sırtadır. Osmanlıların, Osmancık denen yerde kurdukları pazara, kadınlı erkekli Bizanslılar gelip rahat pazar pazarlardı. Âşıkpaşa Zâde, tarihinde bunu çarpıcı örneklerle vermektedir. İstanbul'da Sarıyer'deki Telli Baba Türbesi, birçok yâtır, türbe hâlâ, Müslümanlar ve gayr-i müslimlerce uğrak ve adak yeridir.

Balkan Savaşlarında Bulgarların, Yunanlıların, Birinci Cihan Savaşı'nda Yunanlıların Anadolu'da Türklere yaptıklarını, kadın, çocuk, yaşlı demeden acımasızca süngülediklerini, evlerini, harmanlarını yaktıklarını, Kıbrıs'ta daha birkaç yıl önce beş Türk köyü halkını diri diri gömdüklerini, Kaymaklı'da doktorun karısını, küçücük çocuklarını banyo küvetinde kestiklerini unutmamak, belleklerimizde acı anılar olarak duruyor. Biz Türklere yapılan bu alçakça, acımasızca zulümlerin bir nedeni, onların millî karakterlerinin, soysuzluklarının bir gereği olmakla birlikte, bir nedeni de, altıyüz yıla yakın bir süre, Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetimi altında yaşamış olmalarının verdiği aşağılık duygusudur.

Türk ulusunun tarihinde onların hiç bir topluluğa böyle bir vahşet yaptıkları yazılmamıştır. Kimileri kendi vahşetlerini örtbas etmek için bazı şeyler uydurmaktasalar da bunlar Türk merhametliliğinin, yardımseverliliğinin son örneğini 1974'deki Kıbrıs Barış Harekâtında gördük: evini, anasını babasını bulamayan ve savaşçılarımızın arasına düşen bir Rum çocuğunu kucağına alıp ailesine vermek üzere Türk birliği merkezine

götüren Mehmetçiği televizyonlarda hep izledik. O, merhametli, yüce ruhlu ve soylu Mehmetçik, bu çocuk, Kaymaklı'da ve beş Türk köyünde Türkleri öldüren Rum tohumudur ben de öc alayım diye o çocuğun kafasına bir kurşun sıkmadı, karnına süngü saplamadı.

Biz, Birinci Cihan Savaşı sonuna dek, Osmanlı uyruğundaki Rumlarla, Ermenilerle ve Yahudilerle, sevgi, saygı ve güvenlik içinde dostça yaşadık. Birbirimizle iyi geçindik.

1908 yılında ölen dedem, Hacı Osman Efendi, Isparta'nın Gelendost bölgesinin kadısı imiş. O zamandan, belki daha önceden, Eğirdir Gölü'nün karşı yakasındaki Barla Kasabası'ndan bize Rum dostlarımız gelirmiş, onları ben de biliyorum. Barla'ya gittiğimde ben de onlarla konuk oldum ve çocuklarıyla birlikte oynadık.

Türk ulusu, Türk halkı yardıma muhtaç olanlara elindeki herşeyi vermiştir. İkinci Cihan Savaşı'nda toprakları Mihver devletlerince işgal edilen, son derece yokluk içine düşen, dahası, kimi yerlerde ölümlerinin etlerini yediklerini duyduğumuz, basında okuduğumuz iyilik bilmez Yunanlı komşularımıza, Türk Kızılayı yoluyla Türk halkı vapurlar dolusu un, makarna, yağ, şeker, peynir, fasulye gibi yiyecek yardımı yapmıştı.

Bugün o Yunanlılar, PKK çapulcularını Türk halkına karşı eğitip Anadolu'ya yolluyorlar. Buna Türk atasözünde, haline bakmayıp Hasan Dağı'na odun kesmeye gitmek denir. Onlar, hadlerini bilmezliğin cezasını tarihleri boyu çekmişlerdir ama, hâlâ "megalo idea"dan vazgeçmiyorlar.

Türkiye devleti, insanlık suçu işleyen, onbinlerce km. uzaktaki Kore'ye askerî birlikler yolladı. 1990'lı yıllarda, Irak-Kuveyt arasındaki Körfez Savaşı sırasında aç ve çıplak kalan bir milyona yakın Kürt'e, Arap'a sınırlarını açıp onları aylarca barındırdı, yedirip içirdi. Onlar oradaki ormanlarımızı, şiddetli kış ve soğukta ısınmak için yaktılar, dağlarımız çırpıplak kaldı bir şey demedik. Suriye ve Irak Hükümetleri baştan beri bizim aleyhimize PKK çapulcularını kışkırtıyor, arka veriyor, Ermeni asıllı Abdullah Öcalan'ı aralarında barındırıyorlar. Biz onlara, ekinleri, bahçeleri, ürünleri zarar görmesin diye, Fırat, Dicle Irmaklarının sularını cömertçe akıtıyoruz.

Biz Türklerin büyük kusurumuz, düşmanlarımızın bize yaptıkları kötülükleri, ayıp olur diye onların yüzüne vurmamamız, belge olmak üzere yazıya geçirmememizdir. Onları yaptıkları kötülükleri, nankörlükleri bütün ayrıntılarıyla yazıyla yüzlerine vurmamız ki, bunlar belgelensin. Kurtuluş Savaşı'mızda İngilizlerin silahlandırılıp Anadolu'ya saldırttıkları haddini bilmez Yunanlıların yaptıkları vahşeti, komşularımız gücenir, ayıp olur diye dile getirmedi. Bu büyük yanlıştır, asıl ayıp olan onların yaptıklarıdır. Bence, herkesin yaptığı kötülüğü bütün ayrıntılarıyla yüze vurmamız. Böylece yapılan nankörlükleri, haddini bilmezlikleri biz de unutmamız, yapanlar da utansınlar.

Türkler, merhamet alanında, hastahaneler, şifahaneler, konukseverlikte zaviyeler, konukevleri, kervansaraylar, hanlar, yardımseverlikte vakıflar, sadaka taşları¹⁰, temizlikte, hamamlar, çeşmeler, genel ve özel helalar gibi uygarlık örnekleri verdikleri gibi, en az 6.-7. yüzyıldan beri de, Uygur ve Köktürk devletlerince başka uluslara sanat, ticaret ve meslek terbiyesinde ve bunların gelişmesindeki öncülüğü, bugün artık günyüzüne çıkmıştır.¹¹

Türkler uygarlık alanındaki en güzel, insanlığa en yararlı örneği, Asya'daki anayurtlarında kurup XIII. yüzyılın ilk yarısında Anadolu'ya getirip geliştirdikleri, yaygınlaştırdıkları Ahî örgütünde gösterdiler. Onların Anadolu'da kurdukları ilk sanat dalı, debbağlık yani deri işçiliğidir. Bu sanat dalını Anadolu'da başlatanın yani bu sanatın pirinin Ahî Evren Nasırüddin Mahmut (1172-1262) olduğunu da biliyoruz.

¹⁰ Sosyal tesisler için buradaki not 6'ya bkz. Sadaka taşları, genellikle Osmanlılar döneminde anonim bir sadaka verme türüdür. Bu taşlar aşağı yukarı bir buçuk metre boyunda, silindirik biçiminde, 20-30 santim çapında, 3-5 santim derinliğinde bir çukuru ihtiva ederler. Cebindeki paralarla küçük bir hayır yapmak isteyen yurttaş bu çukura para kor, çok sıkıntıda olan bir kişi de, yerleri belli olan bu taşlara varıp, küçük ihtiyacını giderecek ölçüde alır. Buralara sadaka bırakmak isteyenler de para bırakırlardı. Bu çok insanî anonim yardım türünün başka bir yerde olduğunu sanmıyorum. Böylesine orijinal bir yardım türü üzerinde ne yazık ki şimdiye dek bir araştırma yapılmamıştır. Sadece rahmetli Süheyl Ünver Hoca, T.T. Kurum *Belleten*"inde bir yazı yazmıştı.

¹¹ N. Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, T.T. Kurumu yayını, 1989.

Gerçekten deri işçiliği, at eyeri, her türlü kayış, ayakkabı, sıvı ve kuru şeyler konan kovalar vb. şeyler için o dönemlerde çok önemliydi, bugünün naylonu gibi idi.

Ahî sanat kollarının sayısı kısa sürede otuz ikiyi, daha sonraları yüzleri buldu, bir çok başka meslek kolları da gitgide bu kurumun çalışma alanına sokuldu.

Ahî babaların kendi varlıklarıyla yaptırdıkları Ahî zaviyelerinde haftanın belli günlerinde, Peygamberin yaşamına, ibadete, İslam kurallarına dair eserler okunur, üyelere öğretilirdi. Fütüvvetnâmelerde O "Kelâm-ı Kadim (yani Kur'an-ı Kerim) okuna, menakıb-ı evliya okuna" diye yazılmaktadır. Ayrıca, en alt basamaktaki üyelere 124 toplu yaşam kuralı, en yükseğine 740 kural öğretilirdi. Ayrıca onlara, üçü kapalı, üçü açık diye nitelenen iyi ahlak ve insanlık kuralı benimsetilirdi. Bunlardan kapalı olan üçü: 1-eline, 2-diline, 3-beline dikkat et. Eline dikkat et demenin anlamı, hırsızlık, kötülük, zorbalık etme, diline dikkat et demenin anlamı yalan, iftira, koğuculuk, dedi kodu, küfür ve hareket etme demektir. Beline dikkat et demenin anlamı: Başkalarının namusuna, onuruna, haysiyetine saldırma demektir. Bilindiği gibi, bir İngiliz atasözünde "Three wise monkeys" yani üç akıllı maymun vardır, bunların biri ağzını, ikincisi kulağını, üçüncüsü de gözünü kapatmış üç maymun olarak resimlendirilmiştir ki bunlar da, kötüyü söylememe, kötüyü dinlememe, kötüyü görmemeyi simgeler.

Ahînin açık olacak öteki üç şeyi: 1-Eli açık olacak, muhtaçlara yardım için, 2-kapısı açık olacak, konuk ya da bir şey istemeye gelenler için, 3-sofrası açık olacak, yoksullara, muhtaçlara yemek yedirmek için.

Ahîler, kız çocuklarına da şu üç öğüdü verirler: 1-İşine dikkatli ol, 2-Aşına dikkatli ol, 3-Eşine dikkatli ol. Bu şu demektir: Ailenin, evinin işini ihmal etme (savsaklama), iyi yemek pişir, tutumlu ol ve kocana sahip olmayı bil.

Ahî örgütünde kadınlar üye olamazlar. Buna karşılık o zamanki Anadolu kadınları, ayrı bir örgüt (Bacıyan-ı Rum) yani Anadolu Bacıları örgütünü kurdular. Bu kadın örgütleri savaş sırasında erkeklerle omuz omuza çarpıştılar ki bunlar Osmanlı tarihinde "Abdalan-ı Rum", "Bacıyan-ı Rum", "Ahîyan-ı Rum", "Gaziyan-ı Rum" denen örgütler, savaşlarda başarıları dillere destan olmuş dört savaş sınıfıdır.

Önce de dediğimiz gibi, Ahîlerde ana kural, bir sanat ya da meslek sahibi olmaktır. Fütüvvetnamelerde bu konuda şöyle denir: "Ahîlere helal para kazanmak gerektir ve hem vâciptir ve hem sünnettir. Her kimin ki meslek ya da sanatı yoksa ona fütüvvet değmez. Ahîlerin onsekiz dirhem gümüş sermayesi ve mutlaka bir işi olmalı, işsiz olmamalı".

Ahîlik, özellikle Osmanlılar döneminde öylesine saygın bir nitelik kazandı ki, ilk Osmanlı hükümdarları bu kuruma üye olmayı onur saydılar. Örneğin Osmanlıların ikinci hükümdarı Orhan Gazi (dönemi: 1324-1362) ve onun oğlu birinci Murat (dönemi: 1362-1389) Ahî idiler.¹²

Ahîler, her sanat grubu için ayrı bir bedesten, arasta ya da uzun çarşı denen, kalın duvarlarla çevrili, görkemli yapılar içindeki, yanyana dizilmiş dükkânlarda, sanat ya da mesleklerini güven içinde sürdürürlerdi. Onlar, aralarında kurdukları güçlü bir otokontrol ile de, standart, sağlam ve ucuz mal üreterek, her dinden ve milletten kişilere, güven için de satarlardı. Belli kurallara uymayanların dükkanı hemen kapatılırdı.

Ahî zaviyelerindeki akşam sohbet toplantılarına her daldan bilginler, hatipler, öğretmenler katılırdı. Bu kadrolarıyla bu zaviyeler, her tür yeteneklerin, becerilerin gelişmesini sağlayan birer akademi niteliğinde idiler.

Bir şehirde ya da kasabada herhangi bir nedenle otorite boşluğu olsa, Ahîler hemen yönetimi ele alırlar, işlerin sarsıntısız yürütülmesini sağlarlardı. Böyle bir durumda onlar, yönetim boşluğu çıkan Ankara'yı kısa bir süre yönetip sonra Osmanlı hükümdarına teslim etmişlerdir. Onlar iyi bir eğitimden geçtiklerinden, her türlü yönetimde ve halk ilişkilerinde o denli yetenekli idiler ki, Osmanlı sultanları Ahî ileri gelenlerini, özellikle gayr-i müslimlerin, başka uluslardan olan uyrukların çoğunlukta bulunduğu bölgelerde görevlendirirlerdi. Birinci Murat Han'ın Trakya'da bir kaç yere böyle Ahîler atadığını "Ahîlerimden felanı filan yere atadım (ya da Ahî diktim) gibi sözlerin yer aldığı vakfiyelerinde görüyoruz.¹³

¹² A.g.e., s. 79, 88-92.

¹³ A.g.e., s. 88. Aynı yazarın, Anadolu Türklerinin Ekonomik Yaşamları Üzerine Gözlemler, T.T. Kurum yayını *Belleten*, sayı 203, s. 496, Ankara 1988.

Ahîler diye anılan bu sanat, esnaf ve meslek kuruluşları, 1727 yılında "gedik" haline dönüştü. Gedik sözcüğü Türkçe'dir, tekel ya da imtiyaz anlamına gelir ki, sahiplerinin işleyeceği işi, başkalarının işleyememesi ve satacağı şeyi o bölgede başkalarının satamaması koşuluyla hükümetçe para karşılığı verilen senedin içindeki koşulların kullanılması ve bunların uyulmasıdır.¹⁴

Gerek esnaf ve sanat örgütlerinin gedik durumuna dönüşmesinden sonra, gerekse 1856 yılında yürürlüğe giren "ıslahat fermarı"yla, meslek ve sanat edinme özgürlüğünün kabul ve ilanı üzerine, bu hakları sınırlayan gedik kurallarının 1860 yılında-Kırım savaşıdan sonra-kaldırılması üzerine çıkarılan ekonomik yasa ve tüzüklerde, Ahî kurallarının izleri açıkça görülür. Ahîlerin koyduğu kuralların izlerini, Osmanlı eyalet kanunnamelerinde bile görürüz.

AHİLİĞİN KÖYLERDE UZANTISI, KONUK ODALARI VE İMECE:

Ahîler, yalnız şehir ve kasabalardaki iş sahiplerini, meslek ve ahlak yönlerinden eğitip yetiştirmekle kalmamış, bu işi köylere dek yaymışlardır.

1950'li yıllara dek Anadolu köylerinin çoğunda Yaran Odaları ve konuk odaları vardı. Bunlar, büyük köylerde birden çok olurdu. Konuk odaları, parasal durumları iyi, varlıklı kişilerce bakılırdı. Bu konuk odalarının çoğu iki katlı olup yukarı katta iki göz odası, aşağıda küçük bir ahır, samanlık ve hela bulunurdu.

Konuk odası bulunan bir köye kim ve nereden gelirse gelsin, ağırlanır, parasız yedirilir içirilir, yatırılır, hayvanına saman verilir, kışın ocağı ya da sobası yakılırdı. Kimi zaman da böyle bir odaya komşulardan konuk geldiğini gören ya da duyanlar, birer ikişer kap yemekleri ile odaya gelir, konukla birlikte yemek yendirirdi.

¹⁴ N. Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, sayfa: 43, 111-118. Ayrıca bkz. Sıtkı, *Gedikler*, Tanin matbaası, 1325 (1901) İstanbul; N. Çağatay, "Anadolu Türklerinin Ekonomik Yaşamları Üzerine Gözlemler", T.T. Kurumu yayını, *Belleten*, sayı: 203: 496 vd.

Bu konuklar genellikle atı ya da eşeğiyle, beş altı saat uzaktaki ilçelerden gelen çerçiler denen gezici satıcılar olurdu. Bunlar ticaret yapıp para kazanıyor, yiyeceklerini içeceklerini kendileri sağlasın diye düşünülmez, esasen köyde yiyecek içecek satan yerler o zamanlar bulunmadığından, bu satıcılar Tanrı misafiri olarak ağırlandırlardı.

Benim doğup büyüdüğüm, Isparta'nın Gelendost ilçesi Yenice köyünde, az önce de dediğim gibi 1950'li yıllara dek dört konuk odası, dört de yaran odası vardı. Kadı dedemin yaptırdığı konuk odasına dışarıdan sık sık konuklar gelir, ben ve dört ağabeyim, onlara hizmet ederdik. Evimizin arka bahçesinde, büyük ağabeylerimin yaptıkları bir de yaran odası vardı.

Köylerdeki yaran odaları, bir bakıma, Ahî baba zaviyeleri gibi, köy gençlerinden oluşan yaranlarca yapılır, bu gençleri eğitici ve yoksul, yardıma muhtaç kişilerin elinden tutan bir rol oynarlardı.

Bu yaran odaları, duruma göre 20-30, 30-40 ve daha yaşlıların oluşturduğu gruplar olarak güz aylarında toplanmaya başlar orada, köyün, çevrenin sorunlarıyla ilgilenir, yerel oyunlar oynar, masallar anlatırlardı.

Bu odalar efradı -oda üyelerine efrad denir- kimi günlerde ortaklaşa yemek yapıp birlikte yer hıdrellez gibi geleneksel günlerde kırlara, göl kıyısı gibi belli yerlere giderlerdi. Bu odaları hergün, sırası gelen bir üye temizler, lambasını, ocağını, sobasını yakardı. Bu işe keşik görmek denirdi.

Yaranlardan birinin ya da bir yakınının düğünü olsa, düğünün her tür işine yardım ederlerdi. Kocasını asker olan gelinin ya da dul bir yoksulun, ekilecek tarlası, biçilecek ekini, kaldırılacak harmanı olsa, yaranlar birleşip bu işleri görürlerdi. Köyde bir yangında evi, samanlığı, ahırını yanan kişinin yardımına, yaranlar ve bütün köy halkı yardım edip, yanan, yıkılan yeri eskisinden daha iyi duruma getirirlerdi.

Köy kuyularının, çeşmelerinin, dere yataklarının onarılması, ormanların korunması gibi kamu işleri hep bu köy gençlerince yapılırdı.

Dilimizin yapısına uygun ve fonetik bir alfabemizin olmayışı yüzünden, yüzde doksan beşinden çoğu cahil olan Anadolu Türk'ünün eğitim ve kültür konusundaki boşluğu, harika bir Türk buluşu olan bu örgütlü odalar doldurmuştur.

Yolların, ulaşım ve haber alma araç ve gereçlerinin gelişmesi, otel ve motellerin çoğalması nedenleriyle bu eski ve köklü yardım kurulları kalmamıştır. Ama Anadolu köylerinin kimilerinde hâlâ o dönemlerde alışılmış bu güzel gelenekler az da olsa sürmektedir.

Köylerdeki o zamanın ihtiyarlar odasının görevi çok daha başkaydı. Bu yaşlılar odası, bir mahkeme ve uzlaşmazlıkları çözümleyen yerlerdi. Kamuyu ilgilendiren konular dışında kalan, tarla, miras, aile geçimsizlikleri gibi şeyler için kimse mahkemeye gitmezdi.

Araştırmacılarımız, sosyologlarımız, dünyanın bilmem neresindeki önemsiz şeyler üzerine kitap, makaleler yazarlar ama, Anadolu'nun bir çok şehrinde ve köyünde, yüzlerce yıl sosyal ve ekonomik yaşamımızda çok etkili olmuş, önemli bir boşluğu doldurmuş Ahîliği, yaran odalarını, köy ihtiyar odalarını, imecelerimizi araştırmazlar. Dileğim yeni kuşakların, unutulup gitmeden bunlar üzerine eğilmeleridir.

Ahlakî, toplumsal ve ekonomik girişimlerini köylere dek yaymış olan ahilik ve yaran örgütü, imece, her yönüyle orijinaldir, benzeri nitelikteki kuruluşlardan bambaşka ve kat kat etkili ve çok kapsamlı, etkilidir. Onlar, bu özelliklerinden dolayı da Türk'e özgü, Türk zekâsının ince buluşunun şaheser bir ürünüdür.